

Ясній Я. О.,

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

“НА ВИСОКІЙ ПОЛОНИНІ” СТАНІСЛАВА ВІНЦЕНЗА НА ТЛІ ПОЛЬСЬКИХ ТВОРІВ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ТЕМАТИКИ

У статті ми розглядаємо місце трилогії Станіслава Вінценза “На високій полонині” серед польських творів гуцульської тематики. Твір Станіслава Вінценза – це монументальна праця про культуру жителів Карпат, про їх звичаї, вірування та побут. Зокрема, зосередимо нашу увагу на тому, як Вінценз представляв у своєму творі світ Гуцульщини, чому надавав великого значення і яку основну думку хотів донести читачам.

Ключові слова: гуцули, Карпати, Гуцульщина, культура, звичаї, простір.

В статтє ми рассматриваем место трилогии Станислава Винценза “На высокой полонине” среди польских произведений гуцульской тематики. Сочинение Станислава Винценза – это глобальная работа о культуре жителей Карпат, об их обычаях, верованиях и повседневной жизни. Сконцентрируем наше внимание на том, как Винценз представлял в своём произведении мир Гуцульщины, чему предал наибольшее значение и какую главную мысль хотел донести читателям.

Ключевые слова: гуцулы, Карпаты, Гуцульщина, культура, обычаи, пространство.

We consider the trilogy of Stanislaw Vincenz “On the high mountain valley” among Polish works with Guzuls topics in this paper. The work of Stanislaw Vincenz is a monumental work about culture of the Carpathians’ inhabitants, their customs, beliefs and way of life. In particular, we focus our attention on how Vincenz represented in his work the Guzuls world, to which he paid great attention and what main idea he would convey to the readers.

Keywords: Guzuls, the Carpathians, Guzulschyna, culture, customs, space.

У польських літературознавчих дослідженнях дуже виразно вимальовується напрямок тематичних пошуків, сконцентрованих на культурному просторі. Серед регіонів, таких важливих для історії народу, як море і гори, Варшава, Краків, Вільнюс і Львів, чимало польських письменників та поетів зосереджували увагу у своїх творах на Гуцульщині – регіоні співіснування кількох мов, народностей, культур та релігій. Серед них був і Станіслав Вінценз, котрий називав землю гуцулів “слов’янською Атлантидою”.

Щоб зрозуміти, яке місце займає трилогія Станіслава Вінценза “На високій полонині” серед творів карпатської тематики, спробуємо зробити короткий дискурс у польську літературу та згадати письменників, котрі оспівували цей регіон у своїх творах.

Першим твором, який слід би було тут згадати, є “Nowe Ateny” Бенедикта Хмельовського [1], котрий значний період свого життя провів на Покутті і котрий вже в 1746 році писав про смерть Довбуша. Біографічний чинник відіграв також важливу роль у формуванні образу Гуцульщини у письменництві Францішка Карпінського. У багатьох віршах першого періоду творчості, поет вводить пейзажі Покуття. Особливої уваги заслуговують твори “Pożegnanie z Lindorą w górach” і “Na odmienione Nadprucie” [3, с. 29-30], оскільки тут автор використовує просторову конкретику, наводячи навіть топонімічні назви. Між реальністю та міфом розмістив Карпінський історію свого народження, де описує присутність Олекси Довбуша у домі своїх батьків в момент свого народження [4, с. 25-26]. Інший фрагмент спогадів, який описує екзекуцію розбійника опришка Баюрака доводить, що гуцульські постаті Карпінського знаходяться в тій самій характеристичній парадигмі, яку він встановив у своїх поетичних текстах. Фольклорне висвітлення образів Довбуша та Баюрака, свідчать, що Карпінський в молодості стикнувся з народними переказами та піснями про славного опришка, що вони глибоко западали йому в душу і пам’ять, змішуючись з іншими історичними фактами, які вже походили з інших джерел.

У 20-х роках XIX століття мода на гуцульську тематику принесла в результаті численні тексти різноманітного характеру. Тут слід згадати трьох письменників, пов’язаних з альманахом “Ziewonia”, Августа Бельовського, Луціяна Семенського та Казимира Владислава Вуйціцького. Перші два митці описували дуже тісно пов’язаний між собою світ гір, звірів та людей, котрий суперечив цивілізації. Гуцульські діти природи, котрі виростили серед скель та полонин, вільні та незалежні, мали риси, властиві давній спільноті слов’ян. Традиція опришківства, яка так часто зустрічалась у творах того періоду, була віддзеркаленням давнього лицарства, слов’янської сили і боротьби. Спирання на народну традицію сприяло творенню героїчного міфу опришківського життя. На відміну від своїх колег, Вуйціцький описував історію опришків на основі традиції шляхетських дворів Покуття, тобто, як говорить Ян Хороший, з погляду не ката, а жертви [2, с. 75].

Серед творів гуцульської тематики, не можна оминати і твору Юзефа Коженювського “Karassy górale” [6], в якому автор описав шляхетного розбійника Антося Ревірорчука. Але в даному випадку слід зазначити, що головна постать твору, як народний герой, занадто часто виходить за стилістичні та пізнавальні межі і надто сильно належить літературі. Але та літературність постаті не позбавила головного героя, так би мовити, гуцульскості.

Дуже важливі елементи карпатської літературної традиції пов’язуються з іменем Вінченца Поля, котрий найбільш виразно у XIX столітті сформував тезу про відповідність гуцулів та козаків. Так, у 1951 році у своєму творі “Rzut oka na różnosne stoki Karpat” він писав, що гуцули на гірській території є тим самим, чим у свій час і під впливом інших обставин, були козаки на Запоріжжі. В іншому місці він писав, що: “... o ile Bojki nie są lubiani na przyległym obszarze równej Rusi i Bukowiny, o tyle lubianym przeciwnie jest Hucul i w pieśniach ludu odgrywa on podobną Kozakowi rolę” [7, с. 131-133].

У другій половині XIX ст., разом з розвитком туризму і промисловості, почався процес відходження літератури до вузького розуміння гуцульської тематики. Для цього періоду характерна курортна, туристична літерату-

ра, яка прекрасно обходила без фольклору. Лише у 30-х рр. ХХ ст., коли Гуцульщина знову стала “модною”, з’явилися спроби адаптації традиційних гуцульських мотивів у повістях Хелени та Мечислава Ритардів а також Юзефа Беняша[2, с. 104].

Для Станіслава Вінценза Гуцульщина була не лише “ближчою батьківщиною”, але й регіоном, культура якого стала темою його багаторічної праці. Адже серед творів гуцульської тематики, чотирьохтомна трилогія Станіслава Вінценза “*Na wysokiej łożoninie*”, займає одне з найвизначніших місць, з огляду на монументальність опису гуцульської культури. Своє дитинство автор провів на Покутті, що дозволило йому глибоко зануритись у життя гуцулів, їх звичаї, заняття та філософію.

Дуже цікавою є історія виникнення твору, навіть не з огляду того, що автор писав його близько сорока років, а з погляду еволюції плану трилогії. Перша частина твору – “*Prawda starowieku*” має назву “*Obrazy, dumy i gawędy z Wierchowiny Nuculskiej*”, котра вказує на етнологічний фундамент твору. У початковому варіанті продовженням твору і одночасно останньою його частиною мав бути “*Barwinkowy wianek*”, оповідь про весілля у Криворівні. Задум був логічним, адже в першому тому мала висвітлюватись культура гуцулів, їх звичаї, обряди, міфологія, духовне життя, а у другому – описуватись ситуація весілля, на якому зустрічаються представники різних суспільних станів і навіть іноземці, для того щоб знайти відповідь на питання “що наш край може дати світові”[2, с. 297;]. Але на превелике здивування самого автора, між цими двома томами з’явився ще один, під назвою “*Nowe czasy*”. На думку самого Вінценза це трапилось тому, що у процесі роботи, виникла якась нова логіка твору, яка змушувала створювати нові частини роману. Перший том був тлом, а другий – це зустріч того окремого світу з новим світом, давнини з новим часом. Автор зовсім не хотів бути лише репродуцентом історій, які розповідали карпатські оповідачі, він переказував ці оповіді, додавав власні і пізніше жартівливо зазначав, що втратив відчуття кордону між правдою та вигадкою, між відтворенням давніх текстів і власних оповідань.

Весь цикл є обрамлений у виразну часово-композиційну рамку. Історія починається восени 1887 року, коли найдостойніший гуцульський газда Фока Шумейовий, запрошує весь полонинський народ на весілля найстаршої дочки поміщика з Криворівні, а закінчується того ж року, а саме, 16 жовтня, багатим описом подорожі весільних гостей. Запрошення на весілля є вихідною точкою для широкої оповіді про найважливіші моменти культури гуцулів, будову хати і танці, про права газдів і магію, про організацію полонинського господарства і т. д. Це одна частина тла “правди старих віків”, просякнута етнографічно-етнологічними, соціологічними і міфологічними роздумами автора. Другу частину творить розповідь про міфічні часи, про легендарних Велітів – велетнів і про вже історичних опришків, Головача, Довбуша і Дмитрука з роду Василюка, яка відходить від історичної архаїчності до народних способів бачення минулого і яка керується своєрідною філософією міфу. Як пише Яцек Колбушевський, “старовік” означає часи, в яких Гуцульщина становила замкнутий простір, яка була закрита від зовнішніх впливів і жила в суто своєму природному часі і ритмі [5, с. 62-63]. “*Zwada*” – перша книга “Нових часів”, описує період, коли Гуцульщина ще не була охоплена нафтовою гарячкою, але якій вже загрожує світ цивілізації. У цій частині розповідається про спілку лісорубів, яку утворив Фока, чоловіки вирубували ліси над потоками Рабинця та Пападинця і сплавлили дерево аж до Чорного моря. Це розповідь про людську працю, прикрашена етнографічно-технологічними реаліями, але увага автора особливо концентрується на конфлікті людини та природи. Гуцули відчувають, що розпочинають загрозову справу, порушують вічні закони, зраджують самих себе, впадаючи у розставлені сітки капіталу [2, с. 300], але одночасно, вони збагачують власні знання про світ, розширюють горизонти, помаленьку пристосовуються до життя у новому часі. “*Zwada*” вчить підкорятись традиції і світові природи, яким керує природний порядок, вчить протистояти деморалізації і знищенню почуття народної справедливості, вчить не довіряти новітнім, сучасним представникам примітивної філософії, а навпаки, з розумінням відноситися до старих звичаїв, навертатись до природи, ставитися з повагою до релігійних вчень, переказів та міфів.

Такі ж пріоритети ставить автор і у другій книзі “Нових часів” під назвою “*Listy z nieba*”. Тут описуються хрестини дочки Фоки, Гафійки, які відбулися за кілька років до описаного у “Полонині” весілля у Криворівні. Ця подія згромаджує в одному місці цілий ряд гостей, сусідів та побратимів. Всі вони приносять і вводять на сторінки твору Вінценза елементи різних культур, розповідають і слухають численні історії, репрезентують різні погляди на політичні, економічні, освітні теми. І наскільки розмови у “Листах з неба” повертаються навколо локальних тем та проблем, настільки остання частина трилогії, “*Barwinkowy wianek*”, визначає набагато ширші роздуми. Саме ця частина трилогії є своєрідним фіналом, кульмінацією, яка розповідає про подорожуючих, котрі їдуть в Криворівню – про поляків, вірменів, єврейських фірманів, гуцульських газдів, циганських музикантів. Змісту цій подорожі надають розмови та диспути, як знак правдивих зустрічей у дорозі. Ситуація подорожі робить можливим розвиток діалогу. Звичайно, щодня люди розмовляють один з одним, розповідають різноманітні історії, та лише під час подорожі всі чекають дізнатися щось особливе. Значення таких розповідей набагато більше ніж звичайних оповідань, оскільки вони зосереджують у собі досвід існування різних суспільних і народних груп, а самі подорожуючі надають їм великого значення.

Слід зазначити, що Станіслав Вінценз бачив у Гуцульщині так звану “людську вітчизну”, метафоричну та реальну водночас. Реальну, тому що тут збереглися первинні форми культури. Метафоричну, бо відірвану від східно-карпатських реалій. Гуцули Вінценза – це давнє суспільство з багатого матеріального та духовного культурою, яке зберігає, знищені деінде, цінності колективного та індивідуального життя. І при цьому слід зазначити, що думки, які висловлюють герої твору чи певні типи поведінки не належать цілковито до фольклору, а стають визначниками культурної, навіть онтологічної totoжності. Народний мудрець і “філософ” виражає важливі забути правди і сміло може називатися вчителем мудрості життя.

Вінценз вбачає в Гуцульщині місце збереження архаїчної пастушої культури, яка входить в тісні зв’язки з іншими культурами, які існують на Покутті, а саме, польською, єврейською та вірменською. Ця територія є

місцем правдивого симбіозу тих культур, які, однак, не втрачають індивідуальних рис, не піддаються якійсь уніфікації. Їх співіснування на Гуцульщині формує не агресивна експансія, принаймні, так є у творі Вінченца, а діалог поєднує всіх людей і є чи не найважливішим визначником гуцульського світу. Діалог відбувається всюди: в гуцульських граждах, у єврейських корчмах, у шляхетському дворі, на пляях і на високих полонинах, адже є обміном думок та ідей, культурних цінностей. Діалог робить можливим культурну інтеграцію регіону навколо традиційної системи цінностей, яка все більше і більше піддається загрозі перед історичним розвитком. Діалог, пропливаючи між різними народними групами, відбиваючись від минулого, поєднує теперішнє з майбутнім [2, с. 306].

Як зазначав Яцек Колбушевський, гори є територією самотності, але також і територією людського порозуміння і поєднання Гуцульщини із зовнішнім світом, набирає цінності і метафізичного значення, тому у цьому просторі може зустрічатися минуле і теперішнє, щоб проникаючи і доповнюючи одне одного, дати вираження одночасному існуванню світу, природи, Бога та людини [5, с. 69]. Організований таким чином простір, призводить до того, що у ньому постійно пересікаються як реальні плаї, дороги та стежки, так і культурні просторові вимисли, міфи та легенди. Постійно накладаються один на одного гуцульські та польські, а навіть єврейські порядки. Проте, найцікавіше, що ці різнокультурні порядки не лише не конкурують між собою, а навпаки, підтримують одне одного. Саме в такому просторі розмістив Вінценз опришків та інші карпатські суспільства, до яких застосовував свої власні мірки оцінювання, які беруть початок у "правді старих віків". Автор описує неповторну, ідеально співіснуючу, а тому міфічну, єдність.

Розміщений у першому виданні "Prawdy starowieku", "Epilog. Kroniki stannicy górskiej" розповідає про двір Пшибилівських в Криворівні. І в цій історії найважливішим є не те, що двір був цивілізаційним осередком на всю околицю, що саме звідти розповсюджувалися нові в горах винаходи та технології, а те, що він був осередком взаємної приязні, щирості і що вписувався творчо і активно у спільноту землі та людей. А ще тому, що жили там Станіслав та Отилія – дідусь та бабуся автора, котрих все гірське населення поважало, як зразкових господарів. Станіслав і Отилія, хоч і стикаються з біологічним часом автора "Полонини", визначають свій власний вимір часу, власний "золотий вік" і власний "старовік". Постаті цих людей автор ідеалізує та навіть піддає міфологізації. Подібно був міфологізований і простір Криворівні, тієї "пристані спокою, приязні і щастя", світу над Черемошем, який був "мудрий, добрий і щасливий" [5, с. 484, 540]. Станіслав Вінценз намагається показати нам місце цього шляхетського двору та його культури у суспільному житті загалом. Вінценз представляє нам цих газдів таким чином, що часом здається, що постаті Станіслава та Отилії мають більше спільних рис з автором твору, ніж зі своїми історичними прототипами, є проєктуванням авторських ідей, виразом мрій та бажань, викладом суми власних переконань. З цього погляду, на думку Яна Хорошого, "Kroniki stannicy górskiej" слід трактувати як інтегральну частину "На високій полонині", як ту частину твору, в якій дається відповідь на головне питання про сенс життя [2, с. 114].

Відмінність та новаторство твору Станіслава Вінченца "На високій полонині" від творів гуцульської тематики полягає у представленні світу, який знаходиться посередині між небом та землею, між гуцулом та Богом, між найглибшою регіональністю та універсалізмом. Саме тут відбувається зустріч часу та простору, природи та культури, пам'яті та мрії. Адже саме тут, на думку автора, над Прутом та Черемошем, між небом та землею знаходиться людська вітчизна.

Література:

1. Chmielowski B., Nowe Ateny, albo Akademia wszelkiej sciencyi pełna, na różne tytuły jak na classes podzielona, mądrym dla memoriału, idiotom dla nauki, polotykom dla praktyki, melancholykom dla rozrywki erygowana, wyd. 2 rozsz., t. 4, Lwów 1756, – s. 341.
2. Choroszy J. Huculszczyzna w literaturze polskiej, Wrocław 1991 r.
3. Karpiński F., Wiersze wybrane. Wybrał i wstępem poprzedził J. Kott, Warszawa 1966.
4. Karpiński F., Historia mego wieku i ludzi, z którymi żyłem. Oprac. R. Sobol, Warszawa 1987.
5. Kolbuszewski J., Koniec dawności. (Stanisław Vincenz, "Na wysokiej połoninie"), "Wierchy", 53:1984.
6. Korzeniowski J., Karpaccy górale. Dramat w trzech aktach, wyd. 3 zmienione, Wrocław 1969 r.
7. Pol W., Rzut oka na północne stoki Karpat.
8. Vincenz S. Na wysokiej połoninie, Pasma 1. Prawda starowieku. Obrazy dumy i gawędy z Wierchowiny Huculskiej, Warszawa, 1980.
9. Vincenz S. Na wysokiej połoninie, Pasma 2. Nowe czasy. Księga 1: Zwada, Warszawa, – 1981.
10. Vincenz S. Na wysokiej połoninie, Pasma 2. Nowe czasy. Księga 2 : Listy z nieba, Warszawa, – 1982.
11. Vincenz S. Na wysokiej połoninie, Pasma 3. Barwinkowy wianek, Warszawa, –1983.
12. Vincenz S. Na wysokiej połoninie, Pasma 2. Nowe czasy. Księga 1: Zwada, Warszawa, – 1981.